

مورفولوژی شهری

مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها

مؤلف:

ویتور اولیویرا

مترجمان:

دکتر مریم محمدی (عضو هیئت علمی گروه

شهرسازی دانشگاه هنر)

مهندس فائزه بهنامی فرد (دانشجوی دکتری

شهرسازی)

سرشناسه	Oliveira, Vitor : اولیوئیرا، ویتور
عنوان و نام پدیدآور	: مورفولوژی شهری: مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها/ مولف ویتور اولیویرا؛ مترجمان مریم محمدی، فائزه بهنامی‌فرد
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه هنر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۲۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۱۳-۲۵-۶ :ریال: ۳۸۰۰۰۰
وضعیت فهرست‌نویسی	: قیفا
یادداشت	Urban Morphology: An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities, عنوان اصلی: 2016.
یادداشت	: کتاب حاضر نخستین بار با عنوان "ریخت‌شناسی شهری: (درآمدی بر مطالعه شکل کالبدی شهرها)" و ترجمه مجتبی قاضی‌میرسید، احسان بابائی، محمد مسعود توسط آذرخش در سال ۱۳۹۶ منتشر شده است.
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: ریخت‌شناسی شهری: (درآمدی بر مطالعه شکل کالبدی شهرها).
موضوع	: شهرها و شهرستان‌ها -- توسعه
موضوع	Cities and Towns -- Growth :
موضوع	: شهرسازی
موضوع	City Planning :
موضوع	: جغرافیای شهری
موضوع	Urban Geography :
موضوع	: توسعه پایدار
موضوع	Sustainable Development :
موضوع	: شهرسازی - تاریخ
موضوع	City Planning -- History :
شناسه افزوده	: محمدی، مریم، ۱۳۶۱ اسفند-
شناسه افزوده	: بهنامی فرد، فائزه، ۱۳۷۰-
رده‌بندی کنگره	: HT ۱۳۹۷۳۷۱ ۸۴/۹ الف/
رده‌بندی دیویی	: ۷۶/۳۰۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۵۲۶۸۳۸

کلیه حقوق برای دانشگاه هنر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان سرهنگ سخایی، بین تقاطع سی تیر و فردوسی، شماره ۵۸

دانشگاه هنر، تلفن: ۶۶۷۲۵۶۸۲

artpub@art.ac.ir

عنوان کتاب: مورفولوژی شهری: مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها

مؤلف: ویتور اولیویرا

مترجمان: دکتر مریم محمدی - مهندس فائزه بهنامی فرد

ویراستار: سمانه زارع استخریجی

ناشر: اداره انتشارات دانشگاه هنر

تاریخ نشر: ۱۳۹۷

قیمت: ۳۸۰۰۰ ریال

شمارگان: ۲۵۰

نوبت چاپ: اول

اهداف و دامنه‌ی مطالب

"مجموعه‌ی کتاب‌های شهری"¹، منبعی در زمینه‌ی مطالعات شهری و پژوهش‌های جغرافیایی در سراسر جهان محسوب می‌شود. این مجموعه، منبعی منحصر به فرد و خلاق در ارتباط با آخرین پیشرفت‌های این رشته بوده و منابع جامع و فراگیری را در زمینه‌ی مطالعات شهری، جغرافیای شهری، برنامه‌ریزی و توسعه‌ی منطقه‌ای به چاپ می‌رساند. این مجموعه، کتاب‌هایی را منتشر می‌کند که مقالات آن‌ها، قبلاً به صورت دقیق کارشناسی شده و به مقوله‌ی شهرنشینی، پایداری، محیط‌های شهری، شهرسازی پایدار، حکمروایی، جهانی شدن، توسعه‌ی شهری و پایدار، مطالعات فضایی و منطقه‌ای، مدیریت شهری، زیرساخت‌های شهری، پویایی شهری، شهرهای سبز و مناظر شهری می‌پردازند. همچنین پژوهش‌هایی که فرآیندهای شهرنشینی و پویایی شهری در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی را مورد بررسی قرار می‌دهند، نیز در این مجموعه پذیرفته شده و مطالعات موردی و همین‌طور پژوهش‌های تطبیقی و کاربردی را منتشر می‌نماید.

این مجموعه، از شهرسازان، جغرافی‌دانان، برنامه‌ریزان، مهندسان، معماران، سیاست‌گذاران و همه‌ی کسانی که به بررسی گسترده‌ی مطالعات شهری معاصر و نوآوری در این حوزه علاقه‌مند هستند، درخواست همکاری می‌کند. در این مجموعه، انتشار رساله‌های پژوهشی، کتب ویرایش شده و متون درسی پذیرفته می‌شود.

برای کسب اطلاعات بیشتر در مورد این مجموعه، به تارنمای زیر مراجعه نمایید:

<http://www.springer.com/series/14773>

¹ - Urban Book Series

مجموعه‌ی کتاب‌های شهری

ویتور اولیویرا

مورفولوژی شهری

مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها

ویتور اولیویرا^۱

دانشکده‌ی فنی و مهندسی^۲

دانشگاه پورتو^۳

پورتو، پرتغال^۴

و

گروه معماری^۵

دانشگاه پرتغالی زبان پورتو^۶

پورتو، پرتغال

^۱- Vítor Oliveira

^۲- Faculdade de Engenharia

^۳- Universidade do Porto

^۴- Porto

^۵- Portugal

^۶- Departamento de Arquitectura

^۷- Universidade Lusófona do Porto

تقدیم به والدینم - ماریا ترزا آرائوجو^۱ و مانوئل د اولیویرا^۲ -
بهترین دوستانم...

تقدیم به کلودیا^۳، همسرم، برای زندگی مشترکمان
در طول دو دهه‌ی گذشته

^۱- Maria Teresa Araújo

^۲- Manuel de Oliveira

^۳- Cláudia

پیش‌گفتار

مورفولوژی شهری، به‌عنوان یک حوزه‌ی دانشی طی دو تا سه دهه‌ی گذشته، توسعه‌ی روزافزونی کرده است. این امر نه تنها از نظر افزایش قابل توجه تعداد مقالات مرتبط با این موضوع در مجلات قابل بررسی است، بلکه از نظر تعداد کنفرانس‌هایی که با موضوع‌های مورفولوژی شهری برگزار شده نیز قابل پیگیری است. تشکیل سمینار بین‌المللی فرم شهری^۱ در سال ۱۹۹۴- به‌عنوان نخستین کنفرانس بین‌المللی مورفولوژیست‌های شهری، منشاء برگزاری بسیاری از کنفرانس‌های مهم و شروع کار نشریه‌ی بین‌المللی مورفولوژی شهری محسوب می‌شود. این سمینار هم‌چنین نقش مهمی در شکل‌گیری سازمان‌های ملی و منطقه‌ای متعددی داشته است که به این رشته اختصاص یافته‌اند.

با این حال، تعداد کتاب‌هایی که در حوزه‌ی مورفولوژی شهری منتشر شده‌اند، رشد زیادی نداشته است. در واقع به‌سختی می‌توان کتاب خاصی را به زبان انگلیسی ملاحظه کرد که به‌عنوان کتاب درسی در زمینه‌ی مورفولوژی شهری مطرح شده باشد. این فقدان اطلاعاتی، مشکلاتی را به‌خصوص برای دو گروه ایجاد نموده است: دانشجویانی که به دنبال معرفی‌ای مختصر در این زمینه هستند و پژوهش‌گرانی که پژوهش‌هایی را در موضوع مورفولوژی شهری شروع نموده و در پی یافتن نگاهی اقتصادی به موضوعات پژوهش، مفاهیم و روش‌های آن هستند. امروزه آثار ویتور اولیویرا، این نقیصه را رفع نموده است. او یکی از نخستین پژوهش‌گرانی است که در سطح بین‌المللی به پژوهش‌هایی در زمینه‌ی مورفولوژی شهری کمک و مقالات متعددی را در این زمینه نوشته و ویرایش نموده است. وی هم‌چنین عضو یکی از گروه‌های دانشگاهی است که در طول دهه‌ی دوم شروع این حوزه‌ی علمی، بیشترین نقش را در تشکیل سمینار بین‌المللی فرم شهری داشته‌اند.

در ارزیابی روزافزون اخیر درباره‌ی پژوهش‌های مربوط به فرم شهر، نباید پیشینه‌ی تاریخی موضوع پژوهش (در نظر گرفتن حوزه شهری در همه‌ی اشکال فیزیکی آن و هم‌چنین جایگاه اساسی آن در تمدن‌های نخستین) فراموش شود. این مناطق که پر جمعیت‌ترین نواحی سطح زمین محسوب می‌شوند، به‌عنوان موضوعی پژوهشی از تاریخچه‌ای بسیار طولانی برخوردار می‌باشند. در بسیاری از حوزه‌های علمی، این نوع پژوهش تا پایان قرن نوزدهم به ندرت در مجلات علمی مشاهده می‌شد.

^۱- International Seminar on Urban Form

در عین حال فضایی که مناطق شهری در روی زمین به خود اختصاص داده‌اند، افزایش چشم‌گیری داشته است. در حال حاضر بیشتر از نصف جمعیت جهان در این مناطق سکنی گزیده‌اند. بنابراین به راحتی نمی‌توان در یک کتاب، شرح مختصر و کاملی از فرم‌های فیزیکی این مناطق شهری و روش‌های مطالعه‌ی آن‌ها مطرح نمود. با این حال، اولیویرا با انتخاب دقیق نمونه‌ها، استفاده‌ی حداقلی از اصطلاحات فنی و استفاده‌ی مؤثر از نقشه‌ها، نمودارها و عکس‌ها به این هدف دست یافته است.

عاملان و سازمان‌هایی که فرم‌های مختلف شهری را شکل داده و تغییر می‌دهند (مانند توسعه‌دهندگان، معماران، سازندگان بناها، برنامه‌ریزان و سیاستمداران)، از ارکان جدایی‌ناپذیر در پژوهش‌های مربوط به فرم محسوب شده و در کتاب اولیویرا کاملاً مطرح شده‌اند. اما مسلماً یکی از مهم‌ترین مواردی که در اینجا مورد توجه قرار می‌گیرد، تدوین مطالب مربوطه در یک کتاب واحد است - کاری که به‌نظر مورفولوژیست‌های برجسته‌ی شهری، بسیار وقت‌گیر و زمان‌بر است. فصل ششم، مربوط به رویکردهای مختلف در زمینه‌ی بررسی فرم شهری، نمونه‌ی بسیار جالبی محسوب می‌شود. نویسنده‌ی این کتاب علاوه بر اینکه تک تک آثار معروف پژوهش‌گران این رشته را معرفی کرده است، خلاصه‌ای از رویکرد تاریخی-جغرافیایی^۱، رویکرد گونه‌شناسی فرآیند^۲، چیدمان فضا^۳ و همین‌طور انواع تحلیل‌های فضایی مربوطه را مطرح می‌نماید. منطقی است که اکثر مطالعات تطبیقی در زمینه‌ی رویکردهای مختلف در اینجا ارائه شود.

مطالب متنوع دیگری در این کتاب بررسی شده که مبین هوش بالای اولیویرا در زمینه‌ی رابطه‌ی بین مورفولوژی شهری و رشته‌های مختلف است (از همه مهم‌تر، می‌توان به سه رشته‌ی جغرافیا، معماری و برنامه‌ریزی شهری اشاره نمود). ارتباطی که این پژوهش‌گر، بین تفسیر فرم شهری و روش‌های عملیاتی کردن آن (مخصوصاً در زمینه‌ی برنامه‌ریزی شهری) قائل است، کاملاً مشهود می‌باشد. نویسنده، در اینجا فرم‌های شهری را برای مواجهه با مشکلات عملی به‌کار گرفته و خواننده‌ی کتاب می‌تواند از تجربیات شخصی وی در این زمینه، بهره‌ی کافی را ببرد. در این کتاب، مقیاس‌های مختلفی مد نظر قرار گرفته است: از قطعات زمین و ساختمان‌های منحصربه‌فرد گرفته تا مناطق درون شهری و کل شهرها. در عین حال، اولیویرا تلاش کرده است تا ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی را در حد وسیع‌تری مورد بررسی

^۱- historico-geographical approach

^۲- process-typological approach

^۳- space syntax

قرار داده و به مقوله‌ی مورفولوژی شهری در رابطه با مسائلی هم‌چون سلامت عمومی، عدالت اجتماعی، گردشگری میراث فرهنگی و انرژی بپردازد. نویسنده، کتاب خود را راهنمای آموزشی در این موضوع می‌داند، اما در واقع چیزی بیشتر از این‌ها است. این کتاب، به‌صورتی روشمند، به بررسی ویژگی‌های اساسی مورفولوژی شهری می‌پردازد و در بین کتاب‌هایی که به زبان انگلیسی منتشر شده، منحصر به فرد است. در ادبیات علمی جایگاه مهمی داشته و تأثیرگذار و آموزنده است. هم‌چنین این کتاب رویکردی را مورد بررسی قرار می‌دهد که پژوهشی و کاربردی است (از جمله در حل مشکلات واقعی) و در عین حال محتوای منسجم و یکپارچه‌ای دارد. این رویکرد نه فقط به تاریخ و فرهنگ توجه دارد، بلکه کاربردی نیز هست. هویت مختلف مناظر شهری در جهان از لحاظ کاربردی و پژوهشی، مورد توجه قرار گرفته است. امروزه خلاء بسیاری بین موارد بیان شده و واقعیت‌های مربوط به برنامه‌ریزی وجود دارد؛ چراکه این واقعیت‌ها، در دنیای واقعی امروز مجهول و ناشناخته هستند. به‌عقیده‌ی اولیویرا، درک درست مفهوم مورفولوژی شهری تنها می‌تواند به درک بخشی ناچیزی از آنچه در حال حاضر منظر شهری را به‌وجود آورده است، کمک کند. در رابطه با مزایای مختلف این کتاب، می‌توان به این نکته اشاره داشت که این اثر، گام با ارزشی جهت آموزش نیروهای جدید و احتمالی در زمینه‌ی مورفولوژی شهری محسوب می‌شود، به‌گونه‌ای که می‌تواند این شکاف علمی را بر طرف نمایند.

ژانویه ۲۰۱۶ - جی. دبلیو. آر. وایتهند^۱

گروه پژوهش‌های مورفولوژی شهری^۲

دانشگاه بیرمنگام^۳، انگلستان

^۱- J.W.R. Whitehand

^۲- Urban Morphology Research Group

^۳- University of Birmingham

تشکر و قدردانی

هر کتابی که تفکرات مطرح در یک دوره‌ی مهم زمانی را خلاصه کند، تا حد زیادی مرهون افراد زیادی است؛ اما قدردانی از همه‌ی آن‌ها در اینجا امکان‌پذیر نیست. تنها کاری که شاید بتوان انجام داد اینست که به منابع مهم و تأثیرگذاری که در این کتاب به کار رفته‌اند، اشاره شود. بسیاری از آن‌ها، مربوط به همکاران دانشگاهی و پژوهش‌گرانی است که در دوره‌های مختلف زمان در مسیر پژوهش اینجانب قرار گرفتند.

پیش از همه، مایلم از جرمی وایتهند^۱ تشکر کنم. نخستین مقاله‌ی علمی که در زمینه‌ی مورفولوژی شهری خوانده‌ام، مربوط به سال ۲۰۰۳ میلادی است، زمانی که پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود را شروع کرده بودم. این مقاله، با عنوان "پیشرفت‌های/خیر در مورفولوژی شهری"^۲ به قلم جرمی وایتهند به رشته‌ی تحریر در آمده و در سال ۱۹۹۲ در نشریه‌ی مطالعات شهری^۳ منتشر شد. این مقاله، نخستین منبع موجود در این زمینه را در اختیار من قرار داد که به شرح و بررسی پژوهش‌های ام. آر. جی. کانزن^۴ و بسیاری از اعضای مرکز پژوهش‌های مورفولوژی شهری^۵، مایکل بتی^۶ و جیانفرانکو کانیگیا^۷ می‌پرداخت. سه سال بعد، نخستین مقاله‌ای که به یک مجله‌ی تخصصی ارائه دادم (با عنوان "جنبه‌ی مورفولوژیکی طرح‌های شهری"^۸)، در نشریه‌ی مورفولوژی شهری^۹ منتشر شد که جرمی وایتهند، مدیریت آن را بر عهده داشت. در طی دهه‌ی گذشته، جرمی وایتهند، به‌طور مستقیم (در صحبت‌های خصوصی یا مکاتبات ایمیلی) و غیرمستقیم (در پژوهش‌های وسیع و جالب خود)، تأثیر زیادی بر پژوهش‌های من در حوزه‌ی مورفولوژی شهری داشته است. اعتقاد راسخ دارم که در دو دهه‌ی گذشته، هیچ کس به اندازه‌ی جرمی وایتهند در این حوزه کار نکرده است.

^۱- Jeremy Whitehand

^۲- Recent developments in urban morphology

^۳- Urban Studies

^۴- M.R.G. Conzen

^۵- UMRG

^۶- Michael Batty

^۷- Gianfranco Cannigia

^۸- The morphological dimension of municipal plans

^۹- Urban Morphology

مرکز پژوهش‌های زمین، حمل‌ونقل و محیط زیست^۱ (سیتا)، با فراهم نمودن فرصت مطالعاتی طولانی برای تدوین این کتاب در سال ۲۰۱۵، امکان نگارش آن را فراهم ساخت. مایلم در اینجا مراتب قدردانی خود را از پائولو پینو^۲، مدیریت این مرکز و استاد راهنمای پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد و دکتری خود (که به ترتیب در سال ۲۰۰۴ و ۲۰۰۸ به اتمام رسیدند) ابراز نمایم. همچنین از استاد قبلی خود، آلفردو ماتوس فریرا^۳ که به تازگی درگذشته است، یاد کنم. در اواسط دهه‌ی ۱۹۹۰، ماتوس فریرا در دانشکده‌ی معماری دانشگاه پورتو^۴، تمرکز فعالیت من در رشته‌ی معماری را از "ساختمان" به "شهرها" تغییر داد. در طی ۲۰ سال گذشته، اشتیاق من به مقوله‌ی شهرها، به تدریج به صورت بخشی از مکالمات بین ما در آمد.

چند تن از همکارانم در سمینار بین‌المللی فرم شهری^۵ بر مسیر فکری من در زمینه‌ی مورفولوژی شهری اثرگذار بوده‌اند، کسانی چون: آیور ساموئلز^۶، سوزان وایتهند^۷، مایکل بارک^۸، پیتر لارخام^۹، لارخام^{۱۰}، کارل کُروف^{۱۱}، مایکل پی. کانزن^{۱۲}، کای گو^{۱۳}، جیانکارلو کاتالدی^{۱۴}، جوزپه استراپا^{۱۵}، نیکولا مارزوت^{۱۶}، مارکو مارتو^{۱۷}، پائولو کارلوتی^{۱۸}، پل ساندرز^{۱۹}، تُلگا اونلو^{۲۰} و آرت مک کورمک^{۲۱}. مراتب سپاس و تقدیر خود را از همکارانم در شبکه‌ی پرتغالی زبان مورفولوژی شهری^{۲۲} ابراز می‌دارم. این همکاران عبارت‌اند از: ترزا مارات-مندس^{۲۳}، خورخه کوریا^{۲۴} (از خورخه به خاطر دو قطعه عکس او که در این کتاب آمده است نیز تشکر می‌کنم)، نونو نورتی پینتو^{۲۵}، دیوید ویانا^{۲۶}، ساندرا پینتو^{۲۷}، مانوئل تیشیرا^{۲۸} و ترزا هیتور^{۲۹}، در پرتغال؛ و استال پریرا

^۱- Centro de Investigação do Território Transportes e Ambiente

^۲- CITTA

^۳- Paulo Pinho

^۴- Alfredo Matos Ferreira

^۵- Faculdade de Arquitectura da Universidade do Porto

^۶- ISUF

^۷- Ivor Samuels

^۸- Susan Whitehand

^۹- Michael Barke

^{۱۰}- Peter Larkham

^{۱۱}- Karl Kropf

^{۱۲}- Michael P. Conzen

^{۱۳}- Kai Gu

^{۱۴}- Giancarlo Cataldi

^{۱۵}- Giuseppe Strappa

^{۱۶}- Nicola Marzot

^{۱۷}- Marco Maretto

^{۱۸}- Paolo Carlotti

^{۱۹}- Paul Sanders

^{۲۰}- Tolga Unlu

^{۲۱}- Art McCormack

^{۲۲}- Portuguese-language Network of Urban Morphology (PNUM)

^{۲۳}- Teresa Marat-Mendes

^{۲۴}- Jorge Correia

^{۲۵}- Nuno Norte Pinto

^{۲۶}- David Viana

^{۲۷}- Sandra Pinto

^{۲۸}- Manuel Teixeira

^{۲۹}- Teresa Heitor

کوستا^۱، کریستینا تیشیرا^۲، ماریتا ماسیل^۳، فردریکو د. هولندا^۴، والریو میدیروس^۵، رناتو لئو رگو^۶، کارین منه گتی^۷ و سیلویو سوارس^۸، در برزیل. ضمناً بیل هیلیر^۹ و مایکل بتی، دو پژوهشگر تأثیرگذار دیگر در تدوین این کتاب بودند که پژوهش‌های مربوط به چیدمان فضا و تحلیل فضایی را انجام داده‌اند.

در نهایت، از برایان وودهد^{۱۰}، کلودیا لیرا^{۱۱}، الیزا داینزه^{۱۲}، فلیپا نیوا^{۱۳}، یان رورینک^{۱۴}، جنتو مارزوکی^{۱۵}، سارا گجیس^{۱۶} و اورشولا زجِبورسکا^{۱۷} به‌خاطر تصاویر آن‌ها (که در فصل دوم این کتاب آمده است) قدردانی می‌کنم. همچنین مایلم از گوگل ارث^{۱۸} به‌خاطر تصاویر هوایی مناظر که در فصل‌های ۲، ۴، ۵ و ۷ آمده است، تشکر نمایم.

¹- Stael Pereira Costa

²- Cristina Teixeira

³- Marieta Maciel

⁴- Frederico de Holanda

⁵- Valério Medeiros

⁶- Renato Leão Rego

⁷- Karin Meneguetti

⁸- Silvio Soares

⁹- Bill Hillier

¹⁰- Bryan Woodhead

¹¹- Cláudia Lira

¹²- Elisa Dainese

¹³- Filipa Neiva

¹⁴- Jan Reurink

¹⁵- Janto Marzuki

¹⁶- Sara Guedes

¹⁷- Urszula Zdzieborska

¹⁸- Google Earth